

Μ ΤΕΤΡΆΔΙΑ μουσειολογίας

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ICOM

■ Τα μουσεία και η βίοςφαιρα ■ Η ιστορία ως κοινωνικό ζήτημα: ερμηνεύοντας τη «δύσκολη» κληρονομιά ■ «Il n'y a pas de hors-texte»: το Μουσείο της Ακρόπολης και τα απόνερα του ιδεαλισμού ■ Η άυλη κληρονομιά και το μουσείο: μαθήματα από τον νοτιο-δυτικό Ειρηνικό ■ Μουσεία, διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και τοπικές κοινωνίες: η ευθύνη ενδεδειγμένου δικαιώματος ■ Ιστορικά τεκμήρια και προσωπικά βιώματα. Η πρόκληση των μουσείων σύγχρονης ιστορίας

SHARON MACDONALD, *Difficult Heritage. Negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond* (2009), Routledge

— Αναστασία Χουρμουζιάδη —

Η Αναστασία Χουρμουζιάδη σπούδασε σε τρία διαφορετικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (χημεία, αρχιτεκτονική, αρχαιολογία), προσπαθώντας να συνδυάσει τη «θετικιστική» μεθοδολογία, το δημιουργικό σχεδιασμό και τη θεωρητική αναζήτηση στο πεδίο της διαχείρισης και κοινωνικής αξιοποίησης των πολιτισμικών πόρων. Οι προβληματισμοί και οι προτάσεις της δοκιμάστηκαν σε μια σειρά μελετών που αφορούν συγκρότηση πλαισίων διαχείρισης πολιτισμικών πόρων, μουσειακές εκθέσεις και επεμβάσεις σε αρχαιολογικούς χώρους, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζονται σε δημοσιεύσεις και παρουσιάσεις σε συνέδρια. Διδάσκει μουσειολογία στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. (nassiah@aegean.gr).

Όταν πριν από χρόνια επισκέφθηκα το **Auschwitz-Birkenau Museum**, οπλισμένη με την αντιναζιστική μου συνείδηση και την επαγγελματική μου μουσειολογική βίωση, βίωσα μια εμπειρία την οποία δυσκολεύτηκα να διαχειριστώ και να αξιολογήσω. Ιδιαίτερα όταν βρέθηκα να συνωθούμαι στους θαλάμους αερίων² με καμιά εικοσαριά μαθητές που είχαν το κινητό συνεχώς στο αυτί τους και ανέλυαν θέματα που είμαι σίγουρη, αν και δεν ξέρω πολωνικά, ότι καμιά σχέση δεν είχαν με τον χώρο ή το θέμα της περιήγησης. Από τότε, μαζί με την έντονη εντύπωση των συσσωρευμένων, εν είδει καλλιτεχνικής εγκατάστασης, τεχνητών ανθρώπινων μελών στις προθήκες του μουσείου, κουβαλάω και τον έντονο προβληματισμό για τους τρόπους με τους οποίους μπορεί κανείς να προσεγγίσει αυτό που τα τελευταία χρόνια ονομάζεται «δύσκολη κληρονομιά (difficult heritage)».³ Με μεγάλο ενδιαφέρον, λοιπόν, ξεκίνησα να διαβάζω το βιβλίο της Sharon MacDonald που επιχειρεί να προσεγγίσει σε βάθος το θέμα της διαχείρισης της ναζιστικής κληρονομιάς, εστιάζοντας στην ιδιόμορφη περίπτωση του Χώρου Συγκεντρώσεων του Ναζιστικού Κόμματος στη Νυρεμβέργη.

...κι α σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές είναι γιατί τ' ακούς γλυκότερα, κι η φρίκη δεν κουβεντιάζεται γιατί είναι ζωντανή γιατί είναι αμίλητη και προχωράει!

Η άμεση σχέση των πρώτων βημάτων της συστηματικής μελέτης και διαχείρισης της κληρονομιάς του παρελθόντος με τη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης οδηγεί, μάλλον λογικά, στη συγκρότηση ενός υλικού και αφηγηματικού αποθέματος που τεκμηριώνει τη διαφορετικότητα αλλά και την ανωτερότητα των μελών της φαντασιακής εθνικής ομάδας σε σχέση με τους Άλλους. Η συνοχή αυτής της πολιτιστικής κληρονομιάς, που βασίστηκε σε ηρωικές πράξεις και λαμπρά επιτεύγματα, τις τελευταίες δεκαετίες κινδυνεύει, θεωρητικά τουλάχιστον, από περισσότερο κριτικές και αναστοχαστικές θεωρήσεις του παρελθόντος. Ενώ, σύμφωνα με τον Ulrich Beck, η νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από τις αφηγήσεις των «δρώντων εγκληματιών», οι παραδειγματικές αφηγήσεις της Δεύτερης Νεωτερικότητας είναι, πλέον, εκείνες των «μη-δρώντων θυμάτων». Αρχίσαμε, με άλλα λόγια, να παραδεχόμαστε – ή μάλλον να μην μπορούμε να αρνηθούμε – την ύπαρξη «ενός παρελθόντος που αναγνωρίζεται, μεν, ως νοηματοφόρο στο παρόν, αλλά την ίδια στιγμή αμφισβητείται και δυσχεραίνει την κοινή/δημόσια αποδοχή μίας θετικής, αυτοεπιβεβαιούμενης, σύγχρονης ταυτότητας».

1 Γ. Σεφέρης, «Τελευταίος Σταθμός», Ημερολόγιο Καταστρώματος Β' (1944).

2 Όταν αργότερα, ανατρέχοντας στη σχετική βιβλιογραφία, διαπίστωσα ότι στην ουσία βρισκόμουν σε μια σύγχρονη κατασκευή, που δεν αντιστοιχούσε στα ιστορικά και χωρικά δεδομένα του Auschwitz (βλ., για παράδειγμα, Young 2009), ο προβληματισμός μου έγινε εντονότερος.

3 «Παράφωνη κληρονομιά» ακόμη και «κληρονομιά της φρίκης» σύμφωνα με τους Tunbridge και Ashworth (1996) ή «αρνητική κληρονομιά» σύμφωνα με τη Mesckell (2002).

τας».⁴ Κάτω από την επίδραση των σημαντικών πολιτικών ανατροπών του τελευταίου αιώνα και, ιδιαίτερα, των τελευταίων 20 χρόνων, η συγκρότηση των σύγχρονων ταυτοτήτων είναι δύσκολο να θεμελιωθεί μόνο σε μία εξιδανικευμένη μακροχρόνια συνέχεια· σε πολλές περιπτώσεις απαιτεί και τη ρήξη με τον Άλλο ενός σκοτεινού, πρόσφατου παρελθόντος.⁵

Αν όμως οι εναλλακτικές – και ενδεχομένως ανατρεπτικές θεωρήσεις του παρελθόντος – έχουν πλέον καταστεί «εύκολες» στο πεδίο μιας θεωρητικής συζήτησης μεταξύ ιστορικών, το πεδίο της διαμόρφωσης των αντίστοιχων πρακτικών διαχείρισης αυτής της αρνητικής κληρονομιάς εξακολουθεί να είναι ναρκοθετημένο. Διαβάζοντας το βιβλίο της S. Macdonald, συνειδητοποιήσα ότι στο κορεσμένο από κατάλοιπα ενός «λαμπρού», κατά τη διεθνή παραδοχή, παρελθόντος τοπίο της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς (Greek heritagescape, αν μου επιτρέπεται ο ξενόγλωσσος νεολογισμός) τα στοιχεία εκείνα που θα μπορούσαν να συνδεθούν με δυσάρεστα γεγονότα, με σκοτεινά κίνητρα, με προδοσίες, βασανιστήρια, εθνικές μειοδοσίες, κ.λπ., είναι απλώς απόντα. Καταστράφηκαν, αφέθηκαν στη φυσική φθορά ή απλώς «θανατώθηκαν από τη σιωπή», για να χρησιμοποιήσω την έκφραση της S. Macdonald. Τι κάνει, όμως, κανείς όταν τα σκοτεινά σημεία του παρελθόντος δεν μπορούν να θαφτούν στο εσωτερικό μιας εθνικής διαπραγμάτευσης, αλλά αποτελούν, αναπόφευκτα, στοιχείο συγκρότησης της παγκόσμιας ιστορικής μνήμης; Τι κάνει, επίσης, κανείς όταν η υλική παρουσία του ανεπιθύμητου παρελθόντος είναι τέτοιας κλίμακας που δεν μπορεί ούτε να την αγνοήσει, αλλά ούτε και να την εξαφανίσει εύκολα;

Αυτό ακριβώς το ζήτημα πραγματεύεται η S. Macdonald, αντιμετωπίζοντας τη «δύσκολη κληρονομιά» ως ιστορικό και εθνογραφικό φαινόμενο και ως ιδιαίτερη κατηγορία μιας διανοητικής και υλικής συσώρευσης. Δεν τη συσχετίζει με ένα κλειστό κομμάτι του παρελθόντος, ως ένα «ιστορικό πακέτο» με σαφές σημείο έναρξης και λήξης, αλλά την αντιμετωπίζει ως κάτι που διαμορφώνεται διανοητικά και υλικά, μέσα από συνεχείς διαπραγματεύσεις, μέχρι σήμερα. Καθώς το βιβλίο ακολουθεί ταυτόχρονα έναν θεματικό και έναν χρονολογικό άξονα, αναδεικνύεται με σαφήνεια και πειστικότητα ότι η κληρονομιά των Ναζί

άρχισε να διαμορφώνεται πολύ πριν από την άνοδό τους στην εξουσία και, οπωσδήποτε, η διαμόρφωσή της δεν σταμάτησε με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη δίκη της Νυρεμβέργης.

Ο χρονολογικός άξονας, επιπλέον, ενισχύει το αφηγηματικό ύφος που συνειδητά υιοθετεί η S. Macdonald, καθώς, όπως λέει στην εισαγωγή, θέλει να πει μια ιστορία και όχι να παραθέσει αυστηρά, αδιάσειστα, ιστορικά τεκμήρια. Η επιλογή αυτή, εκτός του ότι είναι απολύτως συμβατή με την προσέγγιση της συγγραφέως, πιστεύω ότι κάνει την ανάγνωση ευχάριστη και ξεκούραστη, καθώς δημιουργεί στον αναγνώστη την αίσθηση ύπαρξης μιας αδιόρατης «πλοκής» και της προσμονής, να μάθει αν, ύστερα από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις, αμφιβολίες και παλινδρομήσεις, στον Χώρο Συγκεντρώσεων της Νυρεμβέργης βρέθηκε η «τελική» διαχειριστική λύση. Όλα αυτά δεν σημαίνουν, φυσικά, ότι στο βιβλίο δεν παρατίθενται, δίπλα σε μια καλά συγκροτημένη θεωρητική άποψη, τα στοιχεία μιας εκτεταμένης και ενδελεχούς ιστορικής και εθνογραφικής έρευνας (τοπικά αρχεία, εφημερίδες, προσωπικές συνεντεύξεις, επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση, κτλ). Ουσιαστικό ρόλο στην ανάγνωση παίζει και μια σειρά «ενθεμάτων» που ανεξάρτητα από τη ροή του κειμένου δίνουν τη δυνατότητα για μια πιο ελεύθερη παρουσίαση και σχολιασμό γεγονότων, επεισοδίων και συμπεριφορών με τα οποία η S. Macdonald βρέθηκε αντιμέτωπη κατά τη διάρκεια της έρευνάς της.

Στον ιστορικό άξονα η αφήγηση του βιβλίου ξεκινά από τη δημιουργία του Χώρου Συγκεντρώσεων του Ναζιστικού Κόμματος, αναλύοντας την αρχική του σχέση με την πόλη της Νυρεμβέργης, τις προθέσεις και τις συγκεκριμένες επιλογές των δημιουργών του, καθώς και τη συγκεκριμένη του διαμόρφωση αμέσως πριν από την έναρξη του πολέμου. Στη συνέχεια το βιβλίο αναφέρεται στην αμήχανη φάση της σιωπής της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας, εξετάζοντας τις σπασμωδικές, πραγματιστικές αποφάσεις που υπαγορεύτηκαν κυρίως από τις πειστικές ανάγκες της εποχής. Το επόμενο κομμάτι του βιβλίου σχετίζεται με την περίοδο κατά την οποία η χρονική απόσταση από τα τραγικά γεγονότα επιτρέπει την επεξεργασία πιο ολοκληρωμένων σχεδίων διαχείρισης που εξακολουθούν να μην χαρακτηρίζονται, όμως, από ενιαίο πλαίσιο και μεθοδολογία. Η φάση αυτή ολοκληρώνεται τη δεκαετία του 1970, όταν η γενική τάση για ιστορικοποίηση των τραυματικών γεγονότων της περιόδου του ναζισμού συνδυάζεται με την επίσημη αναγνώριση του χώρου από την UNESCO και την επακόλουθη επιβολή ενός γενικού

4 Adam, Beck και Van Loon (2000).

5 Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις τής, μετά την ανατροπή, διαχείρισης των υλικών καταλοίπων των καθεστώτων των σοσιαλιστικών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, του Απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική, των Ερυθρών Χμερ στην Καμπότζη, κ.λπ.

πλαίσιο διαχείρισης, χωρίς αυτό να οδηγεί αυτόματα, φυσικά, σε λύσεις για επιμέρους ιδιόμορφα προβλήματα. Η αφήγηση φθάνει στο σήμερα, την εποχή της επούλωσης, θα μπορούσαμε να πούμε, του τραύματος, κάνοντας διεξοδική παρουσίαση, καθώς και μια πρώτη αξιολόγηση των παρεμβάσεων και των δραστηριοτήτων των τελευταίων ετών.

Παράλληλα με τη χρονολογική εξιστόρηση, που έτσι κι αλλιώς δεν αναπτύσσεται με αυστηρή γραμμικότητα, η S. Macdonald, βρίσκει την ευκαιρία να θίξει διεξοδικά επιμέρους πτυχές του ζητήματος της διαχείρισης της «δύσκολης» κληρονομιάς. Ιδιαίτερη σημασία δίνει στην υλικότητα του Χώρου Συγκεντρώσεων της Νυρεμβέργης, επιχειρώντας να τον προσεγγίσει, μάλλον με όρους δραστηριότητας (agency) παρά ως ένα υλικό σώμα επάνω στο οποίο έχουν εγγραφεί συγκεκριμένα νοήματα. Έτσι, αντιμετωπίζει τα μορφολογικά και τα χωρικά χαρακτηριστικά του χώρου, όχι μόνον ως φορείς ιδεολογικών μηνυμάτων, αλλά και ως παράγοντες πρόκλησης συγκεκριμένων εντυπώσεων και συναισθημάτων. Μέσα από αυτό το πρίσμα αξιολογεί τις επιλογές που ακολουθήθηκαν κατά καιρούς: την ολοσχερή ή τη μερική καταστροφή κάποιων κτηρίων, την απόπειρα ουδετεροποίησης κάποιων άλλων με την αποκαθήλωση των ναζιστικών συμβόλων, την απομυθοποίηση του χώρου με την ένταξη σε αυτόν καθημερινών δραστηριοτήτων, τη μουσειοποίηση συγκεκριμένων τμημάτων του.

Μέσα από την αναφορά σε συγκεκριμένους προβληματισμούς που απασχόλησαν τους τοπικούς παράγοντες της Νυρεμβέργης, η S. Macdonald αναδεικνύει το πώς οι γενικές αρχές «προστασίας», «ανάδειξης», «αξιοποίησης» που συνήθως διέπουν τις παρεμβάσεις σε ιστορικούς χώρους, εδώ φαίνεται να είναι κενές περιεχομένου. Κινήσεις που θα θεωρούνταν βέβηλες σε κάθε άλλη τυπική περίπτωση «ένδοξης» κληρονομιάς, στην περίπτωση του Χώρου Συγκεντρώσεων της Νυρεμβέργης, φαίνονται απαραίτητες για να αποφευχθεί η ιεροποίηση του ναζιστικού παρελθόντος. Ένας κίνδυνος που γίνεται εντονότερος, καθώς ο συγκεκριμένος χώρος δεν συνδέεται άμεσα ως εικόνα και ως ατμόσφαιρα με τη φρίκη του ναζισμού και με την εξόντωση των θυμάτων του, αλλά μάλλον με το συλλογικό τελετουργικό παραλήρημα των οπαδών του.

Επισημαίνοντας τις διαφορές χειρισμού ενός χώρου μνήμης σε σχέση με έναν χώρο ιστορικής τεκμηρίωσης,⁶ η S. Macdonald αφιερώνει ένα σημαν-

⁶ Έχει στο σημείο αυτό ενδιαφέρον να αντιπαραβάλει κανείς την περίπτωση των στρατοπέδων συγκέντρωσης, όπου το στοιχείο

τικό κομμάτι του βιβλίου της στις απόπειρες έμμουσειακών δράσεων στον Χώρο Συγκεντρώσεως της Νυρεμβέργης και κυρίως στο Κέντρο Τεκμηρίωσης που άρχισε να λειτουργεί το 2001. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η αγωνία των συντελεστών να σώσουν μια έκθεση, με μεγάλη προσοχή στα λόγια και τα εικονογραφικά μέσα και με έμφαση στην εικαστική τεκμηρίωση, ώστε να αποφύγουν τους πνευματικούς σκοπέλους, οδήγησε, αναπόφευκτα ίσως, στο αποτέλεσμα που δεν ακολουθεί τις σύγχρονες μουσειολογικές αντιλήψεις. Κυρίως, στον βαθμό που ενθαρρύνει, για να μην πούμε αποκλείει, οποιαδήποτε εναλλακτική ερμηνεία, κρατώντας σταθερά και συναισθηματισμούς τον επισκέπτη πάνω στον χώρο μιας, σαφώς ορισμένης, ιστορικής αφήγησης. Η S. Macdonald υποστηρίζει ότι μια παρόμοια αντιμετώπιση αντιλαμβάνεται το παρελθόν ως απολύτως διακριτό από το παρόν – οργανωμένο σε διακριτά επίπεδα – ανοικτό, παρόλ' αυτά, σε αναλογικές ερμηνευτικές και διδακτικά συμπεράσματα.

Ιδιαίτερη σημασία δίνει η S. Macdonald στην ανάλυση όλων των διαχρονικά εμπλεκόμενων διαστάσεων και χρηστών του χώρου. Από τις σελίδες του βιβλίου περνούν δημοτικοί άρχοντες, τοπικοί άρχοντες, επαγγελματικά σωματεία, μέσα μαζικής επικοινωνίας, ειδικοί κάθε είδους, επώνυμοι ή ανώνυμοι επιστολογράφοι, επιτροπές και εντεταλμένοι αξιωματούχοι. Ακόμη κι αν κανείς δυσκολεύεται στην ανάλυση να συγκρατήσει τα ονόματα, τις ημερομηνίες και τις λεπτομέρειες όλων των παρατιθέμενων απόψεων, νομίζω άλλωστε ότι είναι αυτός ο στόχος του βιβλίου, αντιλαμβάνεται πολύ καλά γιατί η συγγραφέα χρησιμοποιεί, από τον τίτλο του βιβλίου ακριβώς, τον όρο «διαπραγματεύση». Όπως προκύπτει από τις συγκεκριμένες αναφορές, η πορεία από τις εντυπώσεις και σπασμωδικές προσπάθειες να αποτινάξει η μνήμη το στίγμα του ναζισμού, μέχρι τη συνειδητοποίηση ότι το παρελθόν δεν αποτελεί βάρος δυσβάσταχτο, αλλά μια ευκαιρία για τη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας, σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο, δεν ήταν ο

της συναισθηματικής σχέσης με τα θύματα και της διατήρησης της μνήμης αποτελεί καθοριστική παράμετρο η οποία πολλές φορές έρχεται σε ρήξη με τις παρεμβάσεις και τις κεντρικές προθέσεις των διαχειριστών. Βλ., για παράδειγμα, Long και Reeves (2010), Edkins (2001).

⁷ Μια ανάλογη αγωνία για τη δυνατότητα ανάπτυξης εναλλακτικών ερμηνειών σε χώρους «δύσκολης» κληρονομιάς αναπτύσσεται για παράδειγμα, από τους Long και Reeves (2009) με την περίπτωση της μουσειοποίησης επιτελικών κτισμάτων των Ερυθρών στην Καμπότζη. Η αδυναμία, μάλιστα, των αρχών να ερμηνεύσουν την επίσημη ερμηνευτική εκδοχή, κάνει τους συγγραφείς να προτείνουν «Ανοίξτε μια τρύπα και θάψτε μέσα το πα-

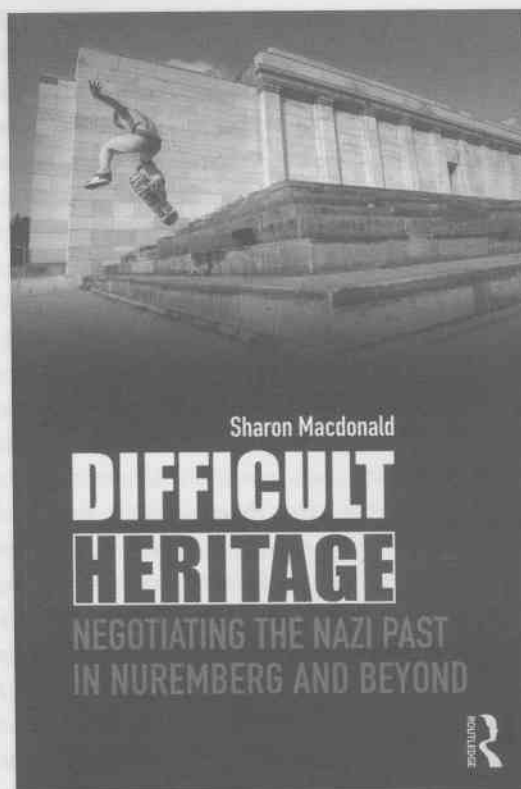
κολη, ούτε γραμμική, ούτε ομοιογενής.

Η διαπραγμάτευση ως διανοητική αλλά και ως ενσώματη πρακτική – με την έννοια της κίνησης και της δράσης μέσα στα υλικά όρια ενός χώρου – σχετίζεται και με τα όσα η S. Macdonald αναφέρει για τους χρήστες του χώρου. Ως χρήστες νοούνται, κατ' αρχήν, οι χιλιάδες που συγκεντρώνονταν για να συμμετάσχουν εκμαυλισμένοι στα φασιστικής σύλληψης θεάματα, αλλά και οι αμερικανοί «απελευθερωτές» που στρατοπέδευαν στον χώρο μέχρι τη δεκαετία του 1990. Στη συνέχεια, εμπλουτισμένη με τις παρατηρήσεις μιας συστηματικής εθνογραφικής μελέτης, ανάγλυφη παρουσιάζεται η εικόνα των ντόπιων που εδώ και 50 χρόνια, παρά τη διαφοροποιούμενη με το χρόνο σχέση τους με το ναζιστικό παρελθόν, επιμένουν να χρησιμοποιούν τον χώρο ως έναν εκτεταμένο τόπο υπαίθριας χαλάρωσης, άθλησης και ψυχαγωγίας. Επιπλέον, σχολιάζεται η συμπεριφορά των ξένων που έρχονται στον χώρο, καταρχήν για να αναζητηθούν τα αίτια της επίσκεψης⁸ και, κυρίως, για να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο επεξεργάζονται και αποκωδικοποιούν τα πολλαπλά μηνύματά του, σε σχέση, μάλιστα, με τις προθέσεις των διαχειριστών του.

Καθώς το θέμα της αποκωδικοποίησης φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα τη S. Macdonald, αφιερώνει ένα σημαντικό μέρος του βιβλίου στον σχολιασμό των οργανωμένων ξεναγήσεων που πραγματοποιούνται από τη δεκαετία του 1980 στον χώρο. Και εδώ, πάλι, αναδεικνύεται το στοιχείο της διαπραγμάτευσης ανάμεσα στην έντονη δραστηριότητα του χώρου, το προκαθορισμένο σενάριο της ξεναγησης, την προσωπική τοποθέτηση του ξεναγού, τις αντιλήψεις και τα βιώματα των επισκεπτών και, φυσικά, τις υλικότητες της ίδιας της περιήγησης. Αυτό που διαπιστώνει, από την επιτόπια έρευνά της η S. Macdonald, και αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό της «δύσκολης κληρονομιάς», είναι ότι κανείς δεν θεωρεί ότι αυτή η κληρονομιά τού ανήκει. Οι κάτοικοι της Νυρεμβέργης αποφεύγουν να ταυτισθούν μαζί της, υποστηρίζοντας ότι αποτελούν και αυτοί θύματα των αξιωματούχων του Ναζιστικού Κόμματος. Οι νέοι σε ηλικία την αποποιούνται λόγω της χρονικής απόστασης, οι ξένοι λόγω της γεωγραφικής.

Τελειώνοντας το βιβλίο, αισθάνθηκα ότι ούτε η χρονική μου απόσταση από τον Ναζισμό ούτε η γεωγραφική μου από τη Νυρεμβέργη ήταν ικανές να

με προστατεύσουν από το πλέγμα των προβληματισμών στα οποία κατάφερε να με εμπλέξει η S. Macdonald. Αν και σταθερά το βιβλίο αποφεύγει τις γενικεύσεις και, σε πολύ μικρό βαθμό, επεκτείνεται σε άλλα παραδείγματα, κατορθώνει, παρόλ' αυτά, να ανοίξει για συζήτηση πλήθος θεμάτων που καθόλου δεν είναι αγκυρωμένα στη γερμανική περίπτωση. Όπως η ίδια υποστηρίζει και έχει, νομίζω, δίκιο, αν και κάθε χώρα και κάθε ιστορική συγκυρία έχει τα δικά της χαρακτηριστικά που αποκλείουν τις απλουστευτικές κανονικότητες, έχει νόημα να εξετάσει κανείς προσεκτικά τις ομοιότητες που παρουσιάζονται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις. Μέσα από τον συνδυασμό των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και των θεωρητικών γενικεύσεων η S. Macdonald καλεί σε μια συνεχή υπονόμευση των βεβαιοτήτων οι οποίες μετατρέπουν

την πολιτιστική κληρονομιά, εύκολη ή δύσκολη, διεκδικούμενη ή ανεπιθύμητη, σε μια παγωμένη μονοδιάστατη εκδοχή του παρελθόντος. Προτείνει, αντίθετα, να αναδείξουμε το παλίμψηστο του παρελθόντος και με τον τρόπο αυτό «να αναστατώσουμε, να τσιγκλίσουμε, να δημιουργήσουμε ερωτήματα, να διαταράξουμε» τις σταθερές πάνω τις οποίες διαμορφώθηκαν, μέχρι στιγμής, οι άξονες διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Με άλλα λόγια, η ιστορία που αφηγείται η S. Macdonald δεν έχει καλό τέλος. Δεν έχει καθόλου τέλος. Ευτυχώς. ■

8 Το θέμα των κινήτρων της επίσκεψης έχει απασχολήσει από μια κάπως διαφορετική σκοπιά τους μελετητές του τουρισμού. Αυτοί διαπιστώνουν μια ολοένα αυξανόμενη τάση επίσκεψης χώρων που συνδέονται με καταστροφές και θηριωδίες, την οποία ονομάζουν «σκοτεινό τουρισμό». Βλ. ενδεικτικά Lennon και Foley (1999), Stone (2006), Strange (2003).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adam, B., Beck, U. και Van Loon, J. (2000): *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*, Sage, Λονδίνο.
- Beattie, A. H. (2010): Between histories and memories: Torgau's Memorial Museum for Germany's short twentieth century, *Museum and Society*, 8 (1), σσ. 37-55.
- Edkins, J. (2001): Authenticity and Memory at Dachau, *Cultural Values*, 5 (4), σσ. 405-420.
- Lennon, J. J. και Foley, M. (1999): Interpretation of the Unimaginable: The U.S. Holocaust Memorial Museum, Washington, D.C., and "Dark Tourism", *Journal of Travel Research*, 38 (1), σσ. 46-50.
- Long, C. και Reeves, K. (2009): "Dig a hole and bury the past in it": reconciliation and the heritage of genocide in Cambodia, στο W. Logan και K. Reeves (επιμ.), *Places of Pain and Shame. Dealing with "Difficult Heritage"*, Routledge, Abingdon, σσ. 68-81.
- Meskel, L. (2002): Negative Heritage and Past Mastering in Archaeology, *Anthropological Quarterly*, 75 (3), σσ. 557-574.
- Stone, P. R. (2006): A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions, *Tourism*, 54 (2), σσ. 145-160.
- Strange, C. (2003): Shades of dark tourism Alcatraz and Robben Island, *Annals of Tourism Research*, 30 (2), σσ. 386-405.
- Tunbridge, J. και Ashworth, J. (1996): *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*, John Wiley & Sons, Chichester.

Το πρώτο βιβλίο της σειράς ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ από τις Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο

Μιλώντας στα παιδιά για το παρελθόν ΜΙΑ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΜΑΤΙΑ

Συλλογικό έργο, που απευθύνεται σε μουσειολόγους, μουσειοπαιδαγωγούς, εκπαιδευτικούς, αρχαιολόγους, αλλά και σε όσους θέλουν να εμβαθύνουν στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά συναντούν και προσλαμβάνουν το παρελθόν τόσο στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους, όσο και στην καθημερινή ζωή τους. Γράφουν κορυφαίοι επιστήμονες από τα πεδία της αναπτυξιακής ψυχολογίας, της μουσειολογίας, της αρχαιολογίας και της ανθρωπολογίας.

Επιμέλεια:

Νένα Γαλανίδου (Πανεπιστήμιο Κρήτης)
Liv Helga Dommasnes (Πανεπιστήμιο Bergen, Νορβηγία)

Η ιστορία ως κοινωνικό ζήτημα: Ερμηνεύοντας τη «δύσκολη» κληρονομιά

Sharon Macdonald

Η Sharon Macdonald είναι καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μάντσεστερ. Ασχολείται με θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτιστικής διαχείρισης. Συμμετέχει στις επιστημονικές επιτροπές πολλών διεθνών επιστημονικών περιοδικών και στη λίστα ειδικών πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO. (sharon.macdonald@manchester.ac.uk)

Στα τέλη του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα παρατηρείται μια αυξανόμενη τάση σε όλον τον κόσμο – μολονότι βεβαίως όχι παντού – να εκτεθούν δημόσια ιστορίες και πολιτιστική κληρονομιά που είναι «δύσκολες» και ενδέχεται να προκαλέσουν ρωγμές σε εδραιωμένες σύγχρονες ταυτότητες, ακόμη και σε κοινωνικές σχέσεις. Η σημερινή άνθηση μουσείων και εκθέσεων για τη δουλεία, καθώς και του ενδιαφέροντος για την αποικιοκρατία αποτελούν αξιοσημείωτα παραδείγματα: τέτοια παραδείγματα, αν και όχι με ταυτόσημο τρόπο, είναι και οι εκθέσεις για το Ολοκαύτωμα και τον πόλεμο. Σε αυτό το δοκίμιο θα εξετάσω ορισμένες περιπτώσεις που φωτίζουν τις δυσκολίες που ενέχει η δημόσια έκθεση ιστοριών που ταράζουν τα νερά. Βασικά ερωτήματα που αφορούν τη λεπτή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην ερμηνεία και στον επιδέξιο χειρισμό¹ είναι το κατά πόσο η αναπαράσταση της κληρονομιάς πρέπει να εμπλέκεται στη διαχείριση κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα σε κοινότητες ή ομάδες, μέχρι ποιο σημείο πρέπει να λαμβάνει υπόψη της σύγχρονες ευαισθησίες ή πιθανές τριβές και σε ποιο βαθμό πρέπει να αναζητεί «λύσεις» σε διλήμματα «δύσκολης» κληρονομιάς. Εξετάζοντας διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους αυτά τα ερωτήματα έχουν γίνει, και θα μπορούσαν να γίνουν, αντικείμενο διαπραγμάτευσης, θα επισημάνω θεωρητικές έννοιες και συζητήσεις που ρίχνουν φως σε ορισμένα από τα σχετικά ζητήματα: και θα αναφέρω ακροθιγώς συναφείς συζητήσεις για τη χρήση της τέχνης και άλλων τεχνικών έκθεσης στην παρουσίαση και την αναμόχλευση «δύσκολων» ιστοριών και κληρονομιών.

Εισαγωγή

Μία από τις πιο αξιοσημείωτες αλλαγές στον κόσμο των μουσείων τις τελευταίες δύο δεκαετίες – η οποία όμως κλιμακώθηκε στον νέο αιώνα που διανύουμε – είναι η στροφή προς την αντιμετώπιση δύσκολων και αμφισβητούμενων ιστοριών. Αυτή η στροφή συνεπάγεται την αναγνώριση της ιστορίας όχι τόσο ως ενός συνόλου επιβεβαιωμένων γεγονότων ή ως ενός επεξηγηματικού ή νομιμοποιητικού υποβάθρου για το παρόν, αλλά ως ενός θέματος ανοικτού σε διαφορετικές οπτικές και διαφωνίες. Με άλλα λόγια, αναγνωρίζει την ιστορία ως κοινωνικό ζήτημα. Εμπεριέχει δηλαδή μια αντίληψη της ιστορίας και της κληρονομιάς ως συνεχιζόμενου μέρους των σύγχρονων κοινωνικών σχέσεων, για τις οποίες διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ενδέχεται να έχουν αντιλήψεις και ενδιαφέροντα που διαφέρουν, ενώ αναγνωρίζει ότι η δημόσια αναπαράσταση του παρελθόντος μπορεί να έχει κοινωνικές συνέπειες που διαρκούν.

Για τα μουσεία η ενασχόληση με τις αμφισβητούμενες ιστορίες και τις θεματικές «δύσκολης ιστορίας» εγείρει πολλά σημαντικά, και συχνά δυσάρεστα, ερωτήματα σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζουν – ιδίως τον κοινωνικό τους ρόλο. Πρέπει τα μουσεία να καταπιάνονται με αμφισβητούμενες ιστορίες; Μπορούν να το πράξουν χωρίς να υπεισέλθουν σε προβληματικές, σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις; Μπορούν να το πράξουν χωρίς να πάρουν το μέρος του ενός ή του άλλου; Και πόσο κατάλληλο είναι το μέσο του μουσείου για την αντιμετώπιση μιας διαμάχης, για να θέσει ή να επιλύσει ερωτήματα; Πού τίθεται η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην ερμηνεία του παρελθόντος και στον επιδέξιο χειρισμό του για να κατασκευάσουμε ιστορίες της επιλογής μας; Η επιλογή είναι, βεβαίως, αναπόφευκτη σε κάθε είδους θεώρηση του παρελθόντος – ή στιδήςποτε άλλου. Τι συνιστά, ωστόσο, υπερβολική επι-

¹ Ο αγγλικός όρος "manipulation" που χρησιμοποιείται στο πρωτότυπο, αποδίδεται στη μετάφραση κατά περίπτωση ως «επιδέξιος χειρισμός» ή ως «παραποίηση». ΣτΜ

λεκτικότητα ή υπερβολική ερμηνεία; Πότε εκτρέπεται σε παραποίηση; Και ποιος έχει το δικαίωμα – ή την ικανότητα – να αποφασίσει επ' αυτού;

Τα ερωτήματα αυτά μπορούν να τεθούν για οποιοδήποτε είδος μουσείου. Δεν επιλέγουν, φυσικά, όλα τα μουσεία να ασχοληθούν με δυσάρεστες ιστορίες, ενώ ορισμένα ασχολούνται με περιπτώσεις δύσκολου παρελθόντος χωρίς να τις αναγνωρίζουν ως τέτοιες. Πολλά μουσεία εξακολουθούν να παρέχουν μονοσήμαντες αφηγηματικές ιστορίες που δεν επιτρέπουν διαφορετικές οπτικές και που χρησιμεύουν για να υποστηρίξουν ιδιαίτερες – τις περισσότερες φορές εθνικές – δημόσιες ιστορίες. Όπως έχουν σημειώσει πολλοί σχολιαστές, τα μουσεία είναι καλά στο να βοηθούν να πάρει υλική μορφή – να τεκμηριωθεί – κάτι που διαφορετικά θα ήταν μια συζητήσιμη ή αμφισβητούμενη θέωρηση. Εύγλωττο παράδειγμα αυτής της χρήσης του μουσείου είναι το Μουσείο της Δημιουργίας (Creation Museum) στο Κεντάκι των Η.Π.Α., το οποίο άνοιξε το 2007² και κόστισε συνολικά 27 εκατομμύρια δολάρια. Το μουσείο παρουσιάζει μια άποψη για τη Δημιουργία, που βρίσκεται σε αντίθεση με τη θεωρία της εξέλιξης, δείχνοντας, μεταξύ άλλων, ότι η Γη έχει ηλικία 6000 ετών και ότι η Κιβωτός του Νώε μετέφερε δεινόσαυρους. Παρόλο που αυτοαποκαλείται μουσείο, είναι ένα ίδρυμα χωρίς μόνιμες συλλογές. Το γεγονός ότι αυτοαποκαλείται μουσείο δεν είναι, ωστόσο, ασήμαντο. Η λέξη μουσείο δηλώνει κύρος και πολιτιστικό βάρος. Τα μουσεία υποτίθεται ότι είναι ιδρύματα με επιστημονική αξιοπιστία, το περιεχόμενο των οποίων μπορούμε να εμπιστευθούμε. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για τους οπαδούς του δόγματος της Δημιουργίας που χρειάζεται να πείσουν ότι η θεώρησή τους δεν είναι απλώς θέμα θρησκευτικής πίστης – γεγονός που θα σήμαινε ότι θα αποκλειόταν από το σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα στις Ηνωμένες Πολιτείες – αλλά ότι είναι επιστήμη, εξίσου νόμιμη με τη θεωρία της εξέλιξης, και άρα άξια να διδάσκεται στα σχολεία. Τα μουσεία, που παρέχουν εδώ και πάρα πολλά χρόνια οπτικές απεικονίσεις και υλική τεκμηρίωση για τη δαρβινική εξέλιξη, είναι δυνητικά αποτελεσματικοί οργανισμοί για το έργο αυτό, διότι δεν είναι απλώς οι αφηγητές της πολιτισμικής μας ιστορίας, αλλά και οι αφηγητές της αλήθειας. Σε μια μεγάλη έρευνα κοινού στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι ερωτώμενοι κατέταξαν τα μουσεία σε υψηλότερη θέση από θεσμούς που θα εμπιστεύονταν περισσότερο από άλλους,

2 Ο ιστότοπος του μουσείου βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.creationmuseum.org/> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

όπως η τηλεόραση ή οι εφημερίδες.³ Αυτή η εμπιστοσύνη είναι συνάρτηση όχι μόνο της ιδέας ότι τα μουσεία αντλούν από την ακαδημαϊκή και την επιστημονική γνώση, αλλά και της μορφής ή των μέσων που χρησιμοποιούν. Δεν μας μιλούν απλώς χρησιμοποιώντας λέξεις: προσφέρουν και τεκμήρια, με τη μορφή αντικειμένων, μπροστά στα μάτια μας. Δεν μας βάζουν μόνο στη θέση των αποδεκτών ενός μηνύματος, αλλά και στη θέση των ανεξάρτητων μαρτύρων, ικανών να περιεργαστούμε τα υλικά τεκμήρια άμεσα.⁴ Το γεγονός αυτό αναγνωρίζεται πλήρως από τους ιδρυτές του Μουσείου της Δημιουργίας, οι οποίοι αναφέρονται σε αυτό ως «εργαλείο μαρτυρίας».⁵

Το Μουσείο της Δημιουργίας μάς υπενθυμίζει ότι δεν υπάρχουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας για την ονομασία «μουσείο» ούτε όσον αφορά στη μορφή ούτε όσον αφορά στο μέσο. Οποιοσδήποτε έχει τη θέληση και τα μέσα να το πράξει μπορεί να στήσει κάτι που λέγεται μουσείο, που μοιάζει με μουσείο και που, ανάλογα με τον ορισμό που θα δώσουμε, είναι μουσείο. Δίπλα όμως στα ανεξάρτητα μουσεία, τα οποία διευθύνονται από ομάδες ειδικών συμφερόντων με τους δικούς τους ποικίλους, συχνά αξιοθαύμαστους, προγραμματικούς σκοπούς, κάποια μάλιστα είναι πιο σεβαστά από τα υπόλοιπα, υπάρχουν και εκείνα τα μουσεία που μιλούν επίσημα στο όνομα της κοινωνίας και που αναλαμβάνουν την ευθύνη να προσφέρουν δημόσια γνώση. Είναι οι οργανισμοί που διαχειρίζονται το δύσκολο έργο να αποτυπώσουν και να εγκρίνουν όσα εμείς, το κοινό, πρέπει να ξέρουμε για μας, για τους άλλους και για τον κόσμο. Είναι οι οργανισμοί που πρέπει να αποφασίσουν ποιες θεωρήσεις του παρελθόντος και του παρόντος – και ίσως του μέλλοντος – αξίζουν δημόσιο χώρο. Είναι οι οργανισμοί που, ακριβώς επειδή συνήθως δεν θεωρούνται δημοσίως εργαλεία παραποίησης, είναι ιδιαιτέρως ικανά να δράσουν ως τέτοια.

3 Βλ. Usherwood, Wilson και Bryson (2004).

4 Για τη θεωρητικοποίηση της έννοιας της μαρτυρίας βλ. Douglass και Vogler (2003), ειδικά την εισαγωγή των επιμελητών της έκδοσης, σσ. 1-53.

5 Βλ. το φυλλάδιο του Μουσείου της Δημιουργίας: <http://www.creationmuseum.org/assets/pdf/creation-museum/cm-brochure.pdf> (τελευταία επίσκεψη 15.10.2007), χωρίς αρίθμηση σελίδων, τελευταία σελίδα. Η νέα έκδοση του ιστότοπου του μουσείου (<http://www.creationmuseum.org/>; τελευταία επίσκεψη 14.04.2010) περιέχει επίσης εκφράσεις σχετικά με τη μαρτυρία, όπως «Δείτε την αληθινή χρονική ακολουθία του σύμπαντος να ξετυλίγεται μπροστά σας», ενώ το διαφημιστικό σλόγκαν του μουσείου είναι «Ετοιμαστείτε να πιστέψετε».

Ας στρέψουμε, λοιπόν, αυτές τις σκέψεις και αυτά τα ερωτήματα προς ένα πεδίο των μουσείων και της πολιτιστικής κληρονομιάς στο οποίο είναι ιδιαίτερα έντονα και έχουν ιδιαίτερες επιπτώσεις. Είναι το πεδίο το οποίο ονομάζω «δύσκολη κληρονομιά».⁶ Η δύσκολη κληρονομιά ασχολείται με ιστορίες και παρελθόντα που δεν εναρμονίζονται εύκολα με τη θετική εικόνα ταυτότητας των ομάδων στα παρελθόντα ή στις ιστορίες των οποίων ανήκουν. Αντί να επιβεβαιώνουν θετικές αυτο-εικόνας, ενδεχομένως τις διαταράσσουν ή μπορεί και να απειλούν να ανασύρουν στην επιφάνεια κοινωνικές διαφορές και διαμάχες. Η δύσκολη κληρονομιά ασχολείται με ενοχλητικές και δυσάρεστες κοινωνικές σχέσεις και όχι με το είδος των ηρωικών ή των προοδευτικών ιστοριών με τις οποίες έχουν συνδεθεί παραδοσιακά τα μουσεία και οι χώροι πολιτιστικής κληρονομιάς – ιστορίες που ίσως μερικές φορές λοξοδρομούσαν πιο πολύ προς την παραποίηση, παρά προς την ερμηνεία.

Η στροφή προς τη δύσκολη κληρονομιά: δουλεία

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, με επιταχυνόμενους μάλιστα ρυθμούς προς το τέλος του και στις αρχές του 21ου αιώνα, έγινε σε πολλές χώρες μια χαρακτηριστική στροφή προς την αντιμετώπιση της δύσκολης κληρονομιάς στα μουσεία. Πολλά μουσεία – συμπεριλαμβανομένων των εθνικών μουσείων – δεν επιδιώκουν πλέον να προβάλουν μόνον ή πρωτίστως την πιο αξιοθαύμαστη πλευρά τους, αλλά δείχνουν και τα «άπλυτά» τους, τις προβληματικές και συγκρουσιακές πτυχές του παρελθόντος τους, το οποίο μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις τουλάχιστον, να έχει ακόμη επιπτώσεις στο σήμερα. Τι συνεπάγεται αυτή η νέα κίνηση προς ένα φαινομενικά πιο ανοιχτό πνεύμα στην αντιμετώπιση του παρελθόντος; Είναι απόρριψη της παραποίησης; Ή ενδέχεται να συνεπάγεται χειρισμούς άλλου είδους; Ας εξετάσουμε εν συντομία ορισμένα παραδείγματα αυτής της στροφής προς τη «δύσκολη κληρονομιά». Σε διάφορες αποικιοκρατικές χώρες, συμπεριλαμβανομένων της Βρετανίας, του Βελγίου και της Ολλανδίας, τα μουσεία άρχισαν τα τελευταία χρόνια να δίνουν περισσότερη προσοχή στη σκοτεινή πλευρά των αποικιακών ιστοριών που τα προμήθευσαν με τόσα πολλά τρόπαια. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, άνοιξε το 2002 ένα Μουσείο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και Κοινοπολιτείας, ενώ μια μεγάλη νέα αίθουσα για τη δουλεία, με τίτλο «Σπάζοντας τις αλυσίδες», εγκαινιάστηκε το

⁶ Macdonald (2009). Το κείμενο που ακολουθεί αντλεί επιχειρήματα και υλικό από αυτό το βιβλίο.

2007, έτος συμπλήρωσης 200 χρόνων από την κατάργηση της δουλείας στο Ηνωμένο Βασίλειο.⁷ Για τον εορτασμό αυτής της επετείου άνοιξε, επίσης, ένα Μουσείο Δουλείας στο Λίβερπουλ,⁸ καθώς και μικρότερες εκθέσεις με αυτό το θέμα σε άλλα μουσεία σε όλη τη χώρα.⁹ Αναμφίβολα, αυτή η έντονη δραστηριότητα έφερε το θέμα στο προσκήνιο και ανέσυρε ιστορικές θεωρήσεις που ήταν ελάχιστα γνωστές, ενώ προσέφερε οπτικές για τόπους και συλλεκτικές πρακτικές που σε μεγάλο βαθμό απουσίαζαν μέχρι τότε από τις δημόσιες εκθέσεις. Όπως παρατήρησε ο ιστορικός Tristram Hunt σε μια κριτική των εξελίξεων αυτών, ένα χαρακτηριστικό τους είναι ότι δεν συνδέονται τόσο πολύ με τη «διαμάχη των επανορθώσεων», την οποία θεωρεί «αδιέξοδη», αλλά με πιο σύγχρονα θέματα σύγχρονης δουλείας και εμπορίας ανθρώπων.¹⁰ Επιπλέον, το θέμα αντιμετωπίζεται, σε ορισμένες περιπτώσεις τουλάχιστον, με τρόπους που εστιάζουν στο πώς τα μουσεία απέκτησαν τις συλλογές τους και στο πώς ορισμένες οικογένειες ευγενών και πόλεις συγκέντρωσαν τα πλούτη τους. Έτσι, πολλές από αυτές τις εκθέσεις προκαλούν ανησυχία και εγείρουν δυσάρεστα ερωτήματα για εκείνους που τις διαχειρίζονται – μολοντί σίγουρα η «παλιά εξαντλημένη διαμάχη για τις επανορθώσεις», όπως την αποκαλεί ο Hunt, θα μπορούσε ενδεχομένως να είναι ακόμη πιο ανησυχητική, θέτοντας ζητήματα όχι μόνον οικονομικής αποζημίωσης των απογόνων των σκλάβων, αλλά και νόμιμης ιδιοκτησίας του πλούτου στις υπάρχουσες συλλογές. Πολλές από τις συνολικά 1807 εκθέσεις πραγματοποιήθηκαν χάρη στη διάθεση κυβερνητικών πόρων ειδικά για το συγκεκριμένο θέμα. Η οικονομική υποστήριξη σε εθνικό επίπεδο είναι ασφαλώς ευπρόσδεκτη και σίγουρα πολύ λιγότερες εκθέσεις θα προχωρούσαν χωρίς αυτή την υποστήριξη. Ωστόσο, όπως σχολίασε ένας επιμελητής σε μια συζήτησή μας, το γεγονός ότι η χρηματοδότηση ήταν τόσο στενά συνδεδεμένη με την επέτειο των

⁷ Ο ιστότοπος του μουσείου βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.empiremuseum.co.uk/> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

Το μουσείο είναι επί του παρόντος κλειστό, καθώς επίκειται η προγραμματισμένη μεταφορά του στο Λονδίνο.

⁸ Ο ιστότοπος του Μουσείου Δουλείας βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.liverpoolmuseums.org.uk/ism/> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

⁹ Για τον κατάλογο των εκδηλώσεων και σύντομες περιγραφές, βλ. http://www.culture.gov.uk/what_we_do/Museums_galleries/bicentenary_abolition_slave_trade.htm (τελευταία επίσκεψη 15.10.2007).

¹⁰ Tristram Hunt 'A bold step away from the dead end of guilt and apology', *Guardian* 23.09.2007, On-line στη διεύθυνση <http://www.guardian.co.uk/comment/story/0,,2154221,00.html> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

διακοσίων χρόνων [από την κατάργηση της δουλείας] σημαίνει ότι λίγα μουσεία θα συνεχίσουν το έργο που άρχισε σε αυτή τη θεματική, μόλις οι ευκαιρίες χρηματοδότησης εξαντληθούν· και φαίνεται ότι αυτό συνέβη στις περισσότερες περιπτώσεις. Ο κίνδυνος, επομένως, είναι ότι η προσοχή μετατρέπεται σε σύμβολο, λειτουργώντας ως δείκτης ανοικτού πνεύματος και ως σημάδι μεταμέλειας, έως ότου επανέλθουμε στα γνωστά και καθιερωμένα. Παρόλο που αυτό μπορεί να μη συνιστά επιδέξιο χειρισμό, είναι μια κολοβή ερμηνεία που δεν κατορθώνει να εκμεταλλευτεί πλήρως τη δυνατότητά της να ταράξει τα νερά, καθιστώντας ίσως τους συμμετέχοντες έτσι ώστε να πιστέψουν ότι τα πάντα ήρθαν στο φως ή ολοκληρώθηκαν και ότι μπορούμε πλέον να αφήσουμε αυτή την ιστορία πίσω μας και να προχωρήσουμε προς τα εμπρός.

Μία άλλη χώρα στην οποία το θέμα της δουλείας μπήκε στην ημερήσια διάταξη τα τελευταία χρόνια, αν και πολύ λιγότερο με την παρακίνηση της κυβέρνησης, είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες. Εδώ και πολλά χρόνια γίνονται εκστρατείες υπέρ της ίδρυσης ενός εθνικού μουσείου για τη δουλεία, αλλά κάτι τέτοιο δεν έχει ακόμη επιτευχθεί, εν μέρει λόγω της έλλειψης ομοσπονδιακής οικονομικής υποστήριξης.¹¹ Η έλλειψη κεντρικής καθοδήγησης και υποστήριξης είναι χαρακτηριστική άλλων προσπαθειών να αντιμετωπιστεί μουσειολογικά η ιστορία της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Για παράδειγμα, το National Underground Railroad Freedom Center στο Σινσινάτι,¹² το οποίο οργάνωσε μια σειρά μικρότερων εκδηλώσεων και εκθέσεων για το θέμα αυτό, ξεκίνησε από μια φιλανθρωπική ομάδα και υποστηρίχθηκε από τον Δήμο και ιδιώτες, αν και συνεργάστηκε επίσης με το Ινστιτούτο Smithsonian. Το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν προσέφεραν ομοσπονδιακή υποστήριξη για ένα μουσείο δουλείας αποτέλεσε αντικείμενο

11 Ο ιστότοπος του Μουσείου Δουλείας των Ηνωμένων Πολιτειών βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.usnational-slaverymuseum.org/home.asp> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010). Η προηγούμενη έκδοση αυτού του ιστότοπου ανακοίνωνε ότι το μουσείο θα άνοιγε τις πόρτες του το 2008 στο Φρέντερικσμπουργκ της Βιρτζίνια με την επωνυμία «Εθνικό μουσείο», αλλά χωρίς ομοσπονδιακή χρηματοδότηση. Ο πιο πρόσφατος ιστότοπος, ωστόσο, δεν αναφέρει αυτό, αλλά ότι αναζητείται χρηματοδότηση για ένα εθνικό μουσείο στην περιοχή Mall της Ουάσινγκτον. Αναφέρει επίσης έναν αριθμό υφιστάμενων μουσείων σχετικά με τη δουλεία, όπως το Μουσείο Αφροαμερικανικής Ιστορίας και Πολιτισμικής Κοινωνίας στο Τζέρσεϊ Σίτι του Νιου Τζέρσεϊ και το Μαύρο Μουσείο Ολοκαυτώματος της Αμερικής στο Μίλγουοκι του Ουισκόνσιν, το οποίο άνοιξε το 1988. Το σχέδιο για το μουσείο στο Φρέντερικσμπουργκ καθυστέρησε λόγω ενός συνδυασμού έλλειψης χρηματοδότησης

κριτικής, ιδίως από μαύρους ακτιβιστές¹³ μολονότι το Εθνικό Μουσείο Αφρικανικής Αμερικανικής Ιστορίας και Πολιτισμού, η χρηματοδότηση του οποίου συμφωνήθηκε επίσημα το 2003 και το οποίο προβλέπεται να ανοίξει τις πόρτες του ως τμήμα του συμπλέγματος μουσείων του Smithsonian σε δέκα περίπου χρόνια, θα αντιμετωπίσει αυτό το θέμα ως μέρος της απόδοσης ενός ευρύτερου φόρου τιμής στην ιστορία και τον πολιτισμό των Αφρο-Αμερικανών.¹⁴ Δεδομένου ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες πρωτοστάτησαν στην αντιμετώπιση ορισμένων άλλων δύσκολων ιστοριών, κυρίως του Ολοκαυτώματος, η σχετική σιωπή για τη δουλεία – η οποία τόσο πολύ διαμόρφωσε την αμερικανική κοινωνία – μπορεί να προκαλεί έκπληξη. Εν μέρει, αυτή η σιωπή αποτελεί συνάρτηση της έλλειψης πολιτικής επιρροής και οικονομικής επιφάνειας της μαύρης κοινότητας.¹⁵ Το ίδιο και η πιθανή κοινωνική ρήξη που ενδέχεται να προκαλέσει το θέμα. Αυτός είναι, επίσης, ένας λόγος που το Εθνικό Μουσείο Δουλείας αντιμετώπισε δυσκολίες στη συγκέντρωση χορηγιών.¹⁶ Όταν τα λάθη του παρελθόντος αναγνωρίζονται, εύκολα μπορούν να ακολουθήσουν ευθύς αμέσως εκκλήσεις για επανορθώσεις – συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών. Ο ανταγωνισμός για την ιδιότητα του θύματος και η

και επαρκούς πολιτικής στήριξης, όπως τεκμηριώνεται στα ακόλουθα άρθρα: <http://fredericksburg.com/News/FLS/2009/022009/02212009/446477/index.html> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010) και http://www2.timesdispatch.com/rtd/news/local/article/SLAV02_20100301-221805/327699/ (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010). Μία άλλη πρόταση αφορά ένα μουσείο δουλείας στο Ρίταμοντ της Βιρτζίνια: <http://www.genealogyblog.com/?p=6808> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

12 Ο ιστότοπος του National Underground Railroad Freedom Center βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.freedomcenter.org/about/> (τελευταία επίσκεψη 15.10.2007).

13 Βλ. και <http://www.usnationalslaverymuseum.org/home.asp> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

14 Ινστιτούτο Smithsonian: ο ιστότοπος του Εθνικού Μουσείου Αφρικανικής Αμερικανικής Ιστορίας και Πολιτισμού βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://nmaahc.si.edu/> (τελευταία επίσκεψη 15.10.2007). Η παρούσα έκδοση του ιστότοπου (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010) παρέχει λιγότερες πληροφορίες σχετικά με το σχέδιο, αλλά προσφέρει παρόλα αυτά ενημέρωση για τις εξελίξεις.

15 Novick (1999, σσ. 194-195). Γράφει επίσης: «Η μεγαλύτερη συμβολική προσβολή [για τους μαύρους] ήταν ότι, ενώ οι Εβραίοι είχαν ένα μουσείο που δημιουργήθηκε με ομοσπονδιακή χρηματοδότηση, διατηρώντας στον χρόνο τη μνήμη των θυμάτων, οι προτάσεις για ένα μουσείο σχετικά με την εμπειρία των μαύρων δεν κατάφεραν να εγκριθούν από το Κογκρέσο» (σ. 194): ενώ σημειώνει ότι «Ιστορικά το μόνο σχέδιο για τους μαύρους που έλαβε σημαντικούς δημόσιους πόρους βρίσκεται στο Ντιτρόιτ με το 80% μαύρων κατοίκων, όπου η δημοτική αρχή υποστήριξε το Μουσείο Αφρο-αμερικανικής Ιστορίας» (σ. 330, σ. 103).

εκτόνωση της ενοχής εμπλέκονται επίσης, σε ορισμένες εκφάνσεις, με τη δύσκολη κληρονομιά.¹⁷

Είναι, ωστόσο, σημαντικό και ίσως μάλιστα αποτελεί – τουλάχιστον εν μέρει – μια αντίδραση σε αυτές τις δυσκολίες, ότι ένα από τα βασικά επιχειρήματα στον ιστότοπο που στηρίζει προς το παρόν την εκστρατεία υπέρ ενός Εθνικού Μουσείου Δουλείας είναι ότι ένα τέτοιο μουσείο μπορεί να βοηθήσει:

«Να αφήσουμε το παρελθόν πίσω μας – Ανοικοδομώντας το Μουσείο Δουλείας των Ηνωμένων Πολιτειών, το έθνος μας μπορεί να ξεκινήσει τη διαδικασία επούλωσης, την οποία έχει τόσο απελπιστικά ανάγκη. Ενώ η διατήρηση της ιστορίας της δουλείας στο προσκήνιο είναι πολύ σημαντική, είναι επίσης επιτακτική ανάγκη να αναγνωρίσουμε ότι αυτό συνέβη στο παρελθόν. Το Εθνικό Μουσείο Δουλείας θα αποτελέσει ορόσημο, που θα αντιπροσωπεύει το γεγονός ότι αφήνουμε την ιστορία της δουλείας πίσω μας. Μπορούμε ακόμα να μάθουμε από αυτή την ιστορία, αλλά τα συναισθήματα θυμού και μίσους μπορούν επιτέλους να τεθούν στο περιθώριο».¹⁸

Αυτό το απόσπασμα διαφέρει πολύ από τη γλώσσα αναγνώρισης των συνεχιζόμενων κοινωνικών λαθών και ανισοτήτων που χαρακτήριζε τον προηγούμενο ιστότοπο. Επίσης, μοιάζει να έχει σχεδιαστεί για να διασκεδάσει τις ανησυχίες ότι ένα τέτοιο μουσείο θα μπορούσε να πυροδοτήσει μια αίσθηση αδικίας με βάση τη φυλή· αλλά και για να προσελκύσει περισσότερους πιθανούς υποστηρικτές.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες ο μαύρος πληθυσμός ηγείται της κίνησης υπέρ της δημιουργίας μουσειολογικών θεωρήσεων της δουλείας. Αλλά και σε άλλες χώρες γίνονται συχνά κινήσεις από μειονότητες που αισθάνονται αποκλεισμένες από τα καθιερωμένα μουσεία – καθώς οι ιστορίες τους τίθενται στο περιθώριο – και που φέρνουν τις δύσκολες και ενοχλητικές ιστορίες στο προσκήνιο.

Νέα κράτη, παλιές θηριωδίες

Σε άλλες περιπτώσεις, νέα κράτη επεδίωξαν να

κάνουν αισθητή τη διαφορά τους από περιόδους του παρελθόντος τους, σηματοδοτώντας τις επίσημα με μουσειολογικό τρόπο. Η Καμπότζη, για παράδειγμα, κατακλύστηκε από μουσεία σε τοποθεσίες σφαγών – για να επισημανθούν οι τοποθεσίες, να τιμηθεί η μνήμη των νεκρών και να υπάρξει ενημέρωση για τις θηριωδίες που έγιναν υπό το καθεστώς των Κόκκινων Χμερ.¹⁹ Ομοίως, στη μετά-Απαρτχάιντ Νότιο Αφρική υπάρχει ένα μαζικό, συνεχές κίνημα για τη δημιουργία νέων χώρων κληρονομιάς και μνημείων, καθώς και τη μετατροπή, και μερικές φορές τη διάλυση, παλαιότερων χώρων και μνημείων που νομιμοποιούσαν το καθεστώς του απαρτχάιντ. Η παράδοση στο κοινό χώρων, όπως του «Robben Island», της φυλακής όπου κρατούνταν ο Νέλσον Μαντέλα και άλλοι για τόσα πολλά χρόνια, η δημιουργία ενός Μουσείου του Απαρτχάιντ (άνοιξε το 2001) και η μετατροπή του «Slave Lodge» στο Κέιπ Τάουν, το οποίο λειτουργούσε ως μουσείο διακοσμητικών τεχνών, σε μουσείο δουλείας, αποτελούν μέρος μια δημόσιας πολιτιστικής στρατηγικής να διατηρηθεί ζωντανή η μνήμη των δεινών που υπέστη η χώρα στην πορεία προς τη νέα Νότιο Αφρική.²⁰ Κατά μία έννοια, πρόκειται για νέα είδη προοδευτικών αφηγήσεων – αφηγήσεων, όμως, που εστιάζουν στο τραυματικό κομμάτι της ιστορίας για να τονίσουν αντιθετικά το δρόμο που έχει διανυθεί έκτοτε.

Οι μνήμες των φρικαλεοτήτων που διέπραξαν τα παλαιά καθεστώτα διατηρούνται ζωντανές σε μουσεία και σε άλλα μέρη του κόσμου, συμπεριλαμβανομένης της Νοτίου Αμερικής και της μετα-σοσιαλιστικής Ευρώπης. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τα κεντρικά γραφεία των μυστικών υπηρεσιών, όπως το «Runde Ecke» – το Μουσείο της Στάζι στη Λειψία της Γερμανίας – ή το Σπίτι του Τρόμου στην οδό Αντράσι στη Βουδαπέστη.²¹ Τα παραδείγματα αυτά σκιαγραφούν, επίσης, με ακρίβεια ορισμένες από τις διαμάχες και τα επιχειρήματα σχετικά με την ερμηνεία και την παραποίηση, τα οποία μπορεί να συνδέονται με τη μουσειοποίηση τέτοιων προβληματικών εποχών. Στη Γερμανία μαζί με το Μουσείο της Στάζι υπήρξε ένα κύμα μικρών, σε γενικές γραμμές, νεοσύστατων μουσείων, όπως το «Haus der Geschichte» στο

16 'A Cause that scares business', *BusinessWeek Online*, 14.09.2006: http://www.businessweek.com/magazine/content/06_33/b3997082.htm (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010) και τα άρθρα που αναφέρονται στην υποσημείωση αρ. 10.

17 Βλ. Novick (1999), υποσημείωση 14, για μια συζήτηση αυτών των θεμάτων.

18 <http://www.usnationalslaverymuseum.org/slavery-museum.html> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010), στην ενότητα 'Why the US Slavery Museum needs our support'.

19 Βλ., για παράδειγμα, Hughes (2004).

20 Για μια συζήτηση των αλλαγών στα μουσεία της Νότιας Αφρικής βλ. Dubin (2006), Coombes (2003), Karp *et al.* (2006).

21 Ο ιστότοπος του Μουσείου της Στάζι στη Λειψία βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.runde-ecke-leipzig.de/cms/>. Ο ιστότοπος του Σπιτιού του Τρόμου στη Βουδαπέστη βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.terrorhaza.hu/terror2.html> (τελευταία επίσκεψη και στους δύο ιστοτόπους 14.04.2010).

Βίντενμπεργκ (δεν πρέπει να συγχέεται με τα χρηματοδοτούμενα από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση ομώνυμα μουσεία στη Βόννη και τη Λειψία) τα οποία συνήθως παρουσιάζουν μια σχεδόν απεριφραστα νοσταλγική («οσταλγική»)* άποψη του ανατολικογερμανικού παρελθόντος ως μιας εύθυμης και σύγχρονης καταναλωτικής κοινωνίας, απαλλαγμένης από φόβο και «κοριούς». Το μουσείο στην οδό Αντράσι είναι αμφιλεγόμενο όσον αφορά στην έντονα αρνητική απεικόνιση του κομμουνιστικού καθεστώτος, το οποίο εξισώνει με την περίοδο φασιστικής διοίκησης της χώρας. Έχει επικριθεί από εβραϊκές ομάδες που θεωρούν ότι υπερτονίζεται η εβραϊκότητα ορισμένων από τους κομμουνιστές ανακριτές, ενώ, ταυτόχρονα, λησμονείται το γεγονός ότι το ίδιο κτίριο χρησιμοποιούνταν από τους Ναζί για βασανισμούς Εβραίων. Και γενικότερα έχει κατηγορηθεί ως «πολιτικό πυροτέχνημα», το οποίο έλαβε κρατική χρηματοδότηση από την εθνικιστική κυβέρνηση, προκειμένου να «αμαυρωθεί η εικόνα του Κομμουνιστικού Κόμματος και του κομμουνιστικού του παρελθόντος».²²

Σε άλλες χώρες της Ευρώπης η μνήμη της εξόντωσης των Εβραίων και άλλων ναζιστικών φρικαλεοτήτων τιμάται, τουλάχιστον εν μέρει, σε πολλά διαφορετικά είδη χώρων που συνδέονται με το Ολοκαύτωμα – ιδίως σε πρώην στρατόπεδα συγκέντρωσης, συμπεριλαμβανομένων του Άουσβιτς στην Πολωνία ή του Μαουτχάουζεν στην Αυστρία. Επιπλέον, αυτή η στροφή προς την αναγνώριση και τη μουσειοποίηση αυτών των χώρων και ιστοριών έχει εξαπλωθεί μαζικά τις τελευταίες δεκαετίες – αντί, όπως ενδεχομένως θα περίμενε κανείς, να υποχωρήσει. Αυτή η στροφή περιλαμβάνει και την αύξηση της προσοχής για τους χώρους διάπραξης εγκλημάτων από απόσταση, όπως η Τοπογραφία του Τρόμου και η Βίλα Wannsee στο Βερολίνο, το κτιριακό σύμπλεγμα του Χίτλερ στο Obersalzburg ή οι αίθουσες των δικαστηρίων και οι πρώην Συνεδριακές Εγκαταστάσεις του Ναζιστικού Κόμματος στη Νυρεμβέργη – για τις οποίες διεξάγω έρευνα.

Ακόμη και μια τόσο σύντομη θεώρηση ορισμένων από τις τάσεις μουσειοποίησης της δύσκολης κληρονομιάς, καθιστά σίγουρα σαφές ότι πρόκειται για ένα πολύπλοκο πεδίο, όπου εμπλέκονται δυνητικά ποικίλες διαφορετικές πλευρές χωρίς ένα ενιαίο σύνολο κινήτρων. Σε ορισμένες περιπτώσεις ηγούνται των εξελίξεων οι ομάδες των θυμάτων και οι μειονότητες, σε άλλες το κράτος. Σε πολλές περιπτώσεις η

προσπάθεια είναι μέρος μιας απόπειρας να φανεί η διαφορά από το παρελθόν και να σηματοδοτηθεί το ανοιχτό πνεύμα – μολονότι σε άλλες, ή ακόμα και ταυτόχρονα, επιδιώκεται να υπονοηθούν συνέχειες και να εξωτερικευθούν πικρίες που δεν έχουν λήξει. Το ποιες πτυχές αυτών των ιστοριών τονίζονται και ποιες υποτιμώνται – σε ποια θύματα δίνεται προτεραιότητα ή ποια γεγονότα προβάλλονται σε πιο περίοπη θέση – έχει σχέση με το σήμερα, κυρίως διότι αυτές διαμορφώνουν τους μελλοντικούς, δημόσιους τρόπους κατανόησης των συγκεκριμένων τμημάτων του παρελθόντος. Αυτό δημιουργεί ένα σύνθετο πλέγμα ευθυνών για όσους εργάζονται σε μουσεία: ποιες ιστορίες πρέπει να επιλεγούν και για ποιους; Πού ακριβώς πρέπει να τεθεί ο στόχος, να επικεντρωθούμε μόνο στο παρελθόν ή να χτίσουμε γέφυρες με το παρόν και το μέλλον;

Αναμοχλεύοντας το ναζιστικό παρελθόν στη Νυρεμβέργη

Αυτά τα ερωτήματα τέθηκαν στην έρευνα που διεξήγαγα στη Νυρεμβέργη, όπου διερεύνησα πώς το ναζιστικό παρελθόν, και ιδίως οι χώροι διεξαγωγής των συνεδρίων του ναζιστικού κόμματος, κατά σειρά και με διάφορους τρόπους αγνοήθηκαν, έγιναν τόπος επίσκεψης, ανατινάχθηκαν, αποκαταστάθηκαν και μετατράπηκαν σε επίσημο χώρο πολιτιστικής κληρονομιάς από το 1945 και εξής. Μεταξύ άλλων, αντικείμενο της έρευνάς μου ήταν να μελετήσω ορισμένα από τα διλήμματα με τα οποία βρέθηκαν αντιμέτωποι εκείνοι που δημιούργησαν ένα νέο κέντρο τεκμηρίωσης που άνοιξε εκεί το 2001, τους επισκέπτες του χώρου και τις εγκαταστάσεις γενικότερα. Πρόκειται για ένα εύγλωττο παράδειγμα, εν μέρει γιατί το δίλημμα του πώς να αφηγηθεί κανείς τη ναζιστική θηριωδία σε έναν χώρο που δεν ήταν τόπος βασανιστηρίων καθαυτός – αλλά τόπος ναζιστικής επισημότητας, μεγαλείου και θεάματος – είναι πολύ προκλητικό. Είναι μια πρόκληση, για την οποία εκείνοι που προσπάθησαν να αναπαραστήσουν αυτή την ιστορία σκέφτηκαν πολύ και σκληρά και την οποία – όπως δείχνει η ολοκληρωμένη έκθεση – αντιμετώπισαν με μεγάλη ευαισθησία και φροντίδα. Έχω αναπτύξει ορισμένες από τις δυσκολίες και τις προσεγγίσεις τους σχετικά με τη νέα έκθεση και παλαιότερες χρήσεις και συζητήσεις για τον χώρο, αλλού.²³ Εδώ, ωστόσο, θέλω να στραφώ εν συντομία σε ορισμένα σχόλια για την αλ-

22 Macdonald (2009), (2006a, σσ. 9-28) και (2006β, σσ.105-126). Για μια συζήτηση της δουλειάς των Ξεναγών βλ. Macdonald (2006γ, σσ.119-138), ενώ για μια ανάλυση της πρόσληψης της έκθεσης από τους επισκέπτες, όπως φανερώνεται μέσα από τα βιβλία επισκεπτών βλ. Macdonald (2005).

* Από τη γερμανική λέξη "ostalgie": *Ost* (Ανατολή) και *Nostalgie* (νοσταλγία). (Σ.τ.Μ.)

22 Fuller (2002).

ληγορική μορφή και την πρόσληψη της έκθεσης από τους επισκέπτες, για να τονίσω κάποια δύσκολα θέματα, που θεωρώ ότι σχετίζονται και με άλλες περιπτώσεις, καθώς και με τη διαμάχη μεταξύ ερμηνείας και παραποίησης, αλλά και με το ζήτημα της δύσκολης κληρονομιάς ως κοινωνικού θέματος.

Η έκθεση στο Κέντρο Τεκμηρίωσης των Πρώην Συνεδριακών Εγκαταστάσεων του Ναζιστικού Κόμματος – το μέρος όπου διεξάγονταν τα συνέδρια της Νυρεμβέργης και από όπου αναμεταδίδονταν στο γερμανικό έθνος και ακόμη παραπέρα – ονομάζεται *Γοητεία και Τρόμος*. Η έκθεση καταφέρνει να σκιαγραφήσει την άνοδο των Ναζί στην εξουσία, να εξηγήσει καλά τη λειτουργία των συνεδρίων και του ίδιου του χώρου των συνεδριακών εγκαταστάσεων και να κάνει ορισμένους, τουλάχιστον, συσχετισμούς με το γενικότερο τρόπο που ενέσκηψε σε άλλα μέρη.²⁴ Οι επισκέπτες συνήθως εντυπωσιάζονται και συγκινούνται. Παρόλα αυτά, είναι αναπόφευκτα μια επιλεκτική θεώρηση. Η κεντρική αφήγηση της έκθεσης τελειώνει με τις δίκες της Νυρεμβέργης – μια χρονική στιγμή κατά την οποία μέσα από τη θηριωδία ανέτειλε ένα διαφορετικό μέλλον. Υπάρχει, επίσης, μία άλλη σύντομη ενότητα στο τέλος της έκθεσης, στην οποία εξιστορείται η μεταπολεμική χρήση του κτηρίου του Συνεδριακού Κέντρου, όπου βρίσκεται η έκθεση. Είναι μια ιστορία στην οποία η πολύχρονη παράλειψη να αντιμετωπιστεί το παρελθόν ξεπερνιέται, εν τέλει, με τη δημιουργία του Κέντρου Τεκμηρίωσης. Και οι δύο αυτές αφηγήσεις είναι, κατά τη γνώμη μου, αυτό που ο James Young – ο οποίος έχει γράψει με τόση οξυδέρκεια για τη μορφή των μνημείων του Ολοκαυτώματος – θα αποκαλούσε «λυτρωτικές».²⁵ Είναι ιστορίες για το καλό που υπερνικά το κακό.

Κατά μία έννοια, πρόκειται για ένα καλό, εμπυχωτικό και ταιριαστό μήνυμα. Ίσως όμως, όπως υποστηρίζει ο Young, θα έπρεπε να είμαστε προσεκτικοί απέναντι σε τέτοιες λυτρωτικές κατευθύνσεις, ακόμα και να τις βλέπουμε ως ένα είδος παραποίησης. Αυτό που συμβαίνει σε μια τέτοια κατεύθυνση είναι ότι το παρελθόν γίνεται αμετάκλητα παρελθόν – ένα ατυχές προοίμιο του παρόντος – και οι οποιοσδήποτε συνέχειες λησμονούνται. (Αυτό είναι το είδος της κατεύθυνσης στην οποία καλεί ο νέος ιστότοπος του Μουσείου Δουλείας των Ηνωμένων Πολιτειών).

Η έκθεση δεν αναφέρει, για παράδειγμα, τις επι-

χειρήσεις οι οποίες αποκόμισαν κέρδη από τα ναζιστικά εγκλήματα, πολλές από τις οποίες υπάρχουν ακόμη· ούτε περιλαμβάνει, όπως μια παλαιότερη έκθεση, έναν πίνακα στον οποίο μπορούσαν να εκτεθούν σύγχρονα άρθρα εφημερίδων σχετικά με νέο-ναζιστικές επιθέσεις. Οι επισκέπτες, που περιγράφουν την επίσκεψή τους ως «ένα ταξίδι σε μια ακατανόητη εποχή», προσχωρούν σε αυτόν τον διαχωρισμό παρελθόντος και παρόντος, τον οποίο ο Young θεωρεί ανησυχητικό.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η έκθεση δεν κάνει τέτοιες συσχετίσεις με το παρόν, πολλοί επισκέπτες το πράττουν. Πολλοί, για παράδειγμα, κάνουν λόγο για το Ιράκ ή για τα Βαλκάνια. Ίσως, λοιπόν, δεν χρειάζεται να γίνονται ρητά αυτές οι συσχετίσεις, καθώς οι επισκέπτες θα τις κάνουν ούτως ή άλλως. Μόνο πολύ λίγοι, όμως, διαθέτουν επαρκείς γνώσεις για να αμφισβητήσουν τις αποσιωπήσεις σχετικά με τη Νυρεμβέργη ή τη Γερμανία. Ορισμένοι επισκέπτες υποψιάζονται ότι μπορεί να υπάρχουν πληροφορίες που λείπουν – λένε ότι στην έκθεση υπάρχουν λιγότερα στοιχεία για την ίδια τη Νυρεμβέργη απ' ό,τι θα περίμεναν. Όπως, όμως, είπε ένας επιμελητής που μου εξέφρασε την ανησυχία του για θεματικές που παραμελήθηκαν στην έκθεση, μόνον οι επιζώντες ή οι αυτόπτες μάρτυρες είναι πιθανό να ξέρουν τι δεν υπάρχει στην έκθεση. Οι περισσότεροι επισκέπτες δεν γνωρίζουν αρκετά, ώστε να υποψιαστούν τα κενά στη θεώρηση που παρουσιάζεται. Είναι αυτά τα αδιόρατα κενά περισσότερο σημάδια παραποίησης, παρά απλή ερμηνεία; Φαίνεται ότι προέκυψαν στην πράξη όχι από σκόπιμο υπολογισμό ή πολιτικά κίνητρα, αλλά μάλλον από ρεαλιστικές αποφάσεις για τον χώρο, καθώς και για το τι πρέπει οπωσδήποτε να συμπεριληφθεί. Αλλάζει, όμως, κάτι αυτό;

Συμπέρασμα

Ελπίζω ότι σε αυτή τη σύντομη θεώρηση ανέδειξα ορισμένα από τα πολύ προκλητικά θέματα με τα οποία βρίσκονται αντιμέτωπα τα μουσεία και το προσωπικό τους, όταν πραγματεύονται ζητήματα που βρίσκονται σε μια λεπτή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην ερμηνεία και την παραποίηση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στο Σπίτι του Τρόμου στη Βουδαπέστη, η κατηγορία είναι ότι η αναπαρασταση του παρελθόντος αποτελεί μέρος ενός σύγχρονου πολιτικού χειρισμού. Η ιδρύτρια και διευθύντριά του είναι η ίδια πολύ ανοιχτή ως προς το είδος του οράματος που ήθελε να προωθήσει – ένα όραμα το οποίο, κατά την άποψή της, θέτει σε αμφισβήτηση τις αφηγήσεις που διέδιδε η ουγγρική πο-

²⁴ Ο ιστότοπος του Κέντρου Τεκμηρίωσης των Πρώην Συνεδριακών Εγκαταστάσεων του Ναζιστικού Κόμματος βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.museen.nuernberg.de/dokuzentrum/index.html> (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).

²⁵ Young (2000, σ. 9).

λιτική αριστερά.²⁶ Δεν θα απέρριπτε τον ισχυρισμό ότι αυτό ενδέχεται να επηρεάζει τις σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις ή ότι μπορεί να θεωρηθεί ως αδικαιολόγητος χειρισμός – κατά τη γνώμη της, η αφήγηση [στο Σπίτι του Τρόμου] είναι απλώς μια αναγκαία διόρθωση. Θεωρεί ότι υπάρχουν πολλά άλλα μέρη στα οποία εξιστορούνται διαφορετικές εκδοχές της ουγγρικής ιστορίας και πιστεύει ότι το Σπίτι του Τρόμου δεν έχει κανένα λόγο να προσπαθήσει να καλύψει ένα φάσμα οπτικών. Μάλιστα, υποστηρίζει, μια τέτοια απόπειρα θα ερχόταν σε αντίθεση με την έντονα δραματική αφήγηση την οποία παρουσιάζει το Σπίτι και την οποία θεωρεί ένα ιδιαίτερα αποτελεσματικό μέσο για να εμπλακεί το κοινό με το παρελθόν.

Σε άλλες περιπτώσεις, όπως υπαινίχθηκα για την έκθεση *Γοητεία και Τρόμος* στη Νυρεμβέργη, η παράλειψη συσχετίσεων μεταξύ παρελθόντος και παρόντος ενδέχεται να θεωρηθεί, αν όχι παραποίηση *per se*, μια υπεκφυγή που θα μπορούσε να ειδωθεί ως συγκάλυψη ορισμένων δυσάρεστων συνεπειών. Η παρουσίαση ενός συνόλου γεγονότων και η ερμηνεία τους μπορεί και πάλι να αφήνει περιθώριο χειρισμών στις ιστορίες που λέγονται ή δεν λέγονται. Αυτά τα θέματα υπερβαίνουν τα «επιστημονικά» ζητήματα ακρίβειας και τεκμηρίωσης, καθώς και τα ζητήματα προσβασιμότητας και ενδιαφέροντος/αξίας του εκθέματος, στα οποία εστιάζει τόσο συχνά η διαδικασία δημιουργίας εκθέσεων. Πρόκειται συχνά για τις πιο ενοχλητικές και δυσάρεστες θεματικές – θεματικές στις οποίες οι επιμελητές ενδέχεται να πρέπει να αποφασίσουν αν θα θέσουν ερωτήματα που σπάνια τίθενται ή αν θα κάνουν συσχετισμούς που θα μπορούσαν να αποδειχθούν πολιτικά δυσάρεστοι. Το μέχρι ποιο σημείο έχουν καθήκον να το πράξουν, ακόμα κι όταν αυτό μπορεί να θεωρηθεί ότι «θυσιάζει» την προσβασιμότητα ή ακόμη και μια σημαντική αλληγορία για το σήμερα, αποτελεί στην πράξη θέμα υπό συζήτηση, το οποίο γίνεται αντικείμενο διαμάχης, «στρογγυλεύεται», αντιμετωπίζεται ή αποφεύγεται, καθώς μια έκθεση παίρνει σάρκα και οστά μέσα από διαπραγματεύση. Δεν υπάρχει μία απάντηση εδώ. Πολλά εξαρτώνται αναπόφευκτα από την εκάστοτε περίπτωση. Παρόλ' αυτά, η μη εξήγηση κενών ή εμφάσεων που μένουν εκτός ορισμένων από τις πιο δυσάρεστες θεματικές, απλώς και μόνον ως αποτέλεσμα έλλειψης χρόνου ή χώρου, δεν πρέπει να επιτρέπεται – όσο κι αν οι εμπλεκόμενοι

αισθάνονται ότι κάτι τέτοιο ισχύει.

Στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν δύσκολες ή ενοχλητικές ιστορίες και κληρονομίες τα μουσεία θα έρχονται όλο και περισσότερο αντιμέτωπα με το είδος των προβλημάτων που τονίστηκαν εδώ. Πρέπει όμως να τα αντιμετωπίσουν και θα τα αντιμετωπίσουν. Όπως φαίνεται στη δική μου έρευνα, πολλοί επισκέπτες έρχονται σε τέτοια μουσεία για να δοκιμάσουν να εμπλακούν στην αυτοπρόσωπη μαρτυρία και στην ηθική εκπαίδευση. Και το κάνουν όλο και περισσότεροι. Φαίνεται ότι οι επισκέπτες θέλουν, και μάλιστα προσδοκούν, όλο και πιο πολύ να παρουσιάζεται η ιστορία ως κοινωνικό θέμα. Η εξεύρεση τρόπων να εξιστορηθούν δύσκολα και ενοχλητικά θέματα μέσω προσεγγίσεων που δεν είναι λυτρωτικές ή απλουστευτικές, αλλά που – ομοίως – δεν είναι υπερβολικά πολύπλοκες ή απονευρωμένες για το μουσείο και το κοινό του, είναι μία από τις πιο δυσάρεστες, αλλά και τις πιο σημαντικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επαγγελματίες των μουσείων σήμερα.

Ευχαριστίες

Το κείμενο βασίζεται σε μια κεντρική ομιλία στη Διεθνή Επιτροπή Μουσείων και Συλλογών Αρχαιολογίας και Ιστορίας (ICMAH) του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) στη Βιέννη του 2007 και μια εκδοχή του δημοσιεύθηκε στη συνέχεια στο Jungblut, M-P and Beier de-Haan (eds) 2008 *Museums and Universal Heritage: History in the Area of Conflict between Interpretation and Manipulation*, Luxembourg: ICMAH. Ολοκληρώθηκε κατά τη διάρκεια μιας υποτροφίας για ειδική εκπαιδευτική άδεια που μου δόθηκε από το βρετανικό Συμβούλιο για την Έρευνα στις Τέχνες και τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (AHRC), ενώ βασίστηκε σε έρευνα που έτυχε οικονομικής υποστήριξης από το Ίδρυμα Alexander von Humboldt και από τα πανεπιστήμια του Σέφιλντ και του Μάντσεστερ. Το προσωπικό του Κέντρου Τεκμηρίωσης των πρώην Συνεδριακών Εγκαταστάσεων του Ναζιστικού Κόμματος στη Νυρεμβέργη προσέφερε σημαντική βοήθεια για την έρευνα σχετικά με τον οργανισμό τους, που σκιαγραφήθηκε εδώ. Θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στους Rosmarie Beier-de Haan και Marie-Paule Jungblut για την πρόσκλησή τους να μιλήσω στο συνέδριο της ICMAH και για την οξυδερκή συζήτηση, καθώς και στους πολυάριθμους συμμετέχοντες στο συνέδριο της ICMAH για τα σχόλιά τους. ■

²⁶ Προσωπική επικοινωνία με τη Maria Schmidt, Φεβρουάριος 2009. Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν βασίζονται επίσης σε εκείνη τη συνέντευξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Coombes, A. (2003): *History after Apartheid: Visual Culture and Public Memory in a Democratic South Africa*, Duke University Press, Durham.
- Douglass, A. και T.A.Vogler (επιμ. 2003): *Witness and Memory*, Routledge, Λονδίνο.
- Dubin, St. (2006): *Transforming Museums: Mounting Queen Victoria in a Democratic South Africa*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο.
- Fuller, Th. (2002): Stark history/some see a stunt: Memory becomes battleground in Budapest's House of Terror, *International Herald Tribune* 2.09.2002, On-line στη διεύθυνση: http://www.iht.com/articles/2002/08/02/budapest_ed3_.php (τελευταία επίσκεψη 14.04.2010).
- Hughes, R. (2004): Memory and sovereignty in post-1979 Cambodia: Choeung Ek and local genocide memorials, στο S.E. Cook (επιμ.) *New Perspectives on Genocide: Cambodia and Rwanda*, Yale Centre for International Area Studies, New Haven, σσ. 269-292.
- Karp, I., Kratz, C., Szwaja, L. και Ybarro-Frausto, T. (επιμ. 2006): *Museum Frictions: Public Cultures/Global Transformations*, Duke University Press, Durham.
- Macdonald, Sh. (2005): Accessing audiences: visiting visitor books, *museum and society*, 3 (3), On-line στη διεύθυνση: <http://www.le.ac.uk/ms/m&s/Issue%209/macdonald.pdf>
- Macdonald, Sh. (2006α): Undesirable heritage: historical consciousness and Fascist material culture in Nuremberg, *International Journal of Heritage Research*, 12 (1) σσ. 9-28.
- Macdonald, Sh. (2006β): Words in Stone? Agency and Identity in a Nazi Landscape, *Journal of Material Culture*, 11 (1/2), σσ. 105-126.
- Macdonald, Sh. (2006γ): Mediating heritage: tour guides at the former Nazi Party Rally Grounds, Nuremberg, *Tourist Studies*, 6 (2), σσ. 119-138.
- Macdonald, Sh. (2009): *Difficult Heritage. Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*, Routledge, Λονδίνο.
- Novick, P. (1999): *The Holocaust and Collective Memory*, Bloomsbury, Λονδίνο.
- Usherwood, B., Wilson, K. και J. Bryson (2004): *Relevant repositories of public knowledge? Perceptions of libraries, archives and museums in modern Britain*, Πανεπιστήμιο του Sheffield: Τμήμα Σπουδών Πληροφορίας, On-line στη διεύθυνση: <http://crlis.shef.ac.uk/RPK%20final%20REV.pdf> (τελευταία επίσκεψη 15.10.2007).
- Young, J. (2000): *At Memory's Edge. After-Images of the Holocaust in Contemporary Art and Architecture*, Yale University Press, New Haven.

www.kaleidoscope.gr

ΕΠΙΣΚΕΦΘΕΙΤΕ ΤΟ SITE ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΛΕΙΔΟΣΚΟΠΙΟ
ΚΑΙ ΚΑΝΤΕ ΤΙΣ ΑΓΟΡΕΣ ΣΑΣ ON LINE!

